

25. mart: FUNKCIJE KULTURE

Egzistencijalna funkcija

Kultura pre svega služi za zadovoljavanje egzistencijalnih potreba čoveka i obezbeđivanje uslova za efikasan opstanak ljudskog roda; zahvaljujući nužnosti zadovoljavanja egzistencijalnih potreba, čovek je trajno ovladao sposobnošću upotrebe alata i radom kao svesnom i svrsishodnom delatnošću.

Funkcija komunikacije

Komunikacija je proces prenošenja i razmene informacija između pojedinaca, društvenih grupa i institucija u cilju organizovanog ponašanja i delovanja ljudi; pored rada i sposobnosti upotrebe alata, simbolička komunikacija je takođe bitan činilac efikasnog opstanka, razvoja i napretka ljudskog roda.

Funkcija socijalizacije i transmisije

Socijalizacija je proces preobražaja ljudske biološke jedinice u društveno poželjnu ličnost; ovaj proces ima dve faze:

- *primarna socijalizacija* traje prvih nekoliko godina života i u tom periodu se stiče kontrola nad osnovnim fiziološkim funkcijama (glad, žeđ, san i izlučivanje) i razvijaju se bazične motoričke (koordinacija pokreta i uspravan hod) i intelektualne (pre svega sposobnost govora) funkcije;
- *sekundarna socijalizacija* nastupa nakon uspešne primarne socijalizacije i traje do formiranja ličnosti, tj. osposobljenosti pojedinca za preuzimanje društvenih uloga u tzv. svetu odraslih.

Socijalizacija je deo šireg procesa *transmisije kulture* sa starije generacije na mlađu, tj. prenošenja kolektivnog iskustva, umeća (veština), znanja i postignuća na sledeće naraštaje.

Normativna funkcija

Pored rada i sposobnosti simboličke komunikacije, čovek je za sada jedino poznato živo biće koje stvara pravila i ponaša se u skladu sa njima. Pravila (norme) su očekivani načini odgovarajućeg ponašanja ljudi, nastali spontano (tabui, običaji) ili ustanovljeni dogovorom (religijske zapovesti, pravni propisi), čija je svrha efikasno društveno organizovanje i delovanje i društvena integracija.

Funkcija osmišljavanja sveta i ljudske egzistencije

Uz odgovarajuće biološke stimulanse, čoveku su potrebni i dodatni podsticaji za sučeljavanje sa izazovima opstanka, egzistencijalnim dilemama, personalnim ili kolektivnim frustracijama i problemima; prema tim podsticajima usmerene su legende i mitovi, religije, filozofija, književnost i umetnosti, kao i sve vrste predanja i umotvorina karakterističnih za tradicionalna (narodna) predpismena društva (priče, bajke, basne, poslovice); nauka takođe može imati navedene funkcije, kao i tvorevine masovne kulture (posebno film i tv serije).

Funkcija emocionalnog izražavanja i afektivnog pražnjenja

Svaka ljudska zajednica stvara (i spontano i namerno), standarde za pojedinačno i kolektivno iskazivanje emocija, kao i društveno prihvatljive načine ispoljavanja afektivnog ponašanja; izražavanje straha, besa, tuge i radosti kulturno je utemeljeno i regulisano u cilju zaštite samog društva, jer bi nekontrolisani postupci afektivnog pražnjenja (posebno kolektivnog) mogli da ugroze funkcionalnost i efikasnost međuljudskih veza i odnosa, a u ekstremnim slučajevima mogu da prerastu i u destrukciju, odnosno autodestrukciju; zbog toga emocionalno izražavanje i afektivno pražnjenje nije prepušteno slučaju, a kultura nas uči kako, kada i u kojoj meri da ih iskazujemo, ali nam i omogućava da uzmemo učešća u njihovom dozvoljenom (predvidljivom) ispoljavanju: u magijskim ritualima i religijskim obredima, na raznim svečanostima i javnim događanjima, kulturnim, umetničkim, sportskim i zabavnim manifestacijama.

8. april: EKSPLICITNA I IMPLICITNA KULTURA

Kultura je postupanje, delovanje i ponašanje ljudi; za postojanje i razvijanje kulture od ključne su važnosti forme i načini organizacije grupnog života i njihovo prenošenje sa generacije na generaciju.

Za shvatanje eksplicitne kulture neophodno je objasniti *standardno ponašanje*, kao obrazac ponašanja koji je tipičan za pojedince u standardnoj situaciji i datoj kulturi. *Svi primeri standardnog ponašanja uzeti zajedno čine eksplicitnu kulturu*. Najvažniji primer standardnog ponašanja jeste *interpersonalno ponašanje*, tj. komunikacija i odnos među ljudima koji se uspostavlja na temelju njihovih društvenih uloga ili nekog drugog oblika predvidljivog ponašanja. Primeri za to su advokat koji razgovara sa klijentom, lekar sa pacijentom, nastavnik koji drži predavanje, majka koja vaspitava decu, lovac koji podučava sina u postavljanju zamke... Kultura u eksplicitnom smislu podrazumeva *spoljne manifestacije života* određene grupe ili zajednice.

Da bi bolje objasnili kulturu, antropolozi su uveli pojam *implicitne kulture*. Zahvaljujući ovom pojmu približila su se antropološka i psihološka viđenja kulture. Spoljašnji načini ponašanja u određenoj zajednici sve se više objašnjavaju činionicima implicitne kulture kao što su *saznanja, verovanja, vrednosti, motivi, očekivanja i norme*, odnosno unutrašnjim značenjima koje samo društvo daje pojavama.

Implicitna kultura, dakle, upućuje na unutrašnje razloge ponašanja ljudi. Čovek deluje i ponaša se na osnovu motiva, kao složenih psiholoških sklopova, i želja koje su ukorenjene u potrebama. Kultura je, s toga, i *subjektivna* komponenta ljudskog delovanja, ponašanja i mišljenja, za koje se traži ili *psihološko objašnjenje*, ili objašnjenje u institucionalno utemeljenim stavovima i vrednostima (npr. verske zapovesti u religiji). Međutim, bez obzira da li je pripisana pojedincima ili institucijama, kultura snabdeva ljude stavovima, vrednostima i normama koje im omogućuju da odrede situacije u kojima se nalaze, da se u svetu saznavno orijentišu, a u društvu prikladno ponašaju.

Pitanja:

1. Koja je razlika između eksplicitne i implicitne kulture?
2. Šta čini eksplicitnu kulturu?
3. U okviru kojih nauka se razvio pojam implicitne kulture?

15. april: KULTURA I CIVILIZACIJA

Pojam civilizacije potiče od latinskog temina *civitas*, kojim se označavala gradska zajednica (kasnije i država), a iz njega su još u kasnoj antici izvedeni pridev *civilis* (u značenju gradski, građanski, kasnije i državni), odnosno imenica *civis* – građanin (pre svega u značenju podanik, a kasnije i državljanin). Novovekovni uspon građanstva u periodu od XVI do XIX veka obeležen je i novim pridevskim formama ovog termina, posebno u francuskom i engleskom jeziku, koji će se koristiti u značenju uglađenosti (maniri u ponašanju), uljuđenosti odnosno prosvেćenosti, a zatim i staleške pripadnosti koja je u suprotnosti sa verskim redovima i vojnim organizovanjem:

francuski	engleski	značenje
<i>civilité</i>	<i>civility</i>	uglađenost, ljubaznost
<i>civiliser</i>	<i>civilize</i>	uljuditi, prosvetiti
<i>civilement</i>	<i>civilian</i>	građansko (ono što nije versko ili vojno)
<i>civilisation</i>	<i>civilization</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. zajedničke karakteristike istorijskog razvoja više društava (npr. antičke civilizacije), ili 2. konkretan tip kulturnoistorijskog razvoja nekog društva (npr. rimska civilizacija)

Pod uticajem francuskog i engleskog koncepta u Evropi u navedenom periodu dominira upotreba termina civilizovanosti kao svojstva ličnosti, koje se ogleda u obrazovanosti, poznavanju manira i protokolarnog ponašanja. Među savremenim teoretičarima koji su sledili navedeni koncept izdvaja se sociolog Norbert Elias, koji je proces civilizovanja izučavao kao individualnu i društvenu kontrolu ljudskih afekata.

Međutim, od druge polovine XVIII veka, zahvaljujući pre svega nemačkim filozofima i piscima sve češće je u upotrebi i termin kultura u atributivnom smislu, dakle kao svojstvo ljudske zajednice, koje se ogleda u običajima, tradiciji, a kod Herdera i u humanosti.

Kao posledica značajnih arheoloških otkrića, posebno od druge polovine XIX veka i na tim osnovama istorijski utemeljenijih rekonstrukcija drevnih i antičkih društava, termin civilizacija dobija značenje kvalitativnog napretka u razvoju ljudskog društva, zasnovanog na relativno razvijenoj tehnologiji, društvenoj podeli rada, razvoju gradova i upotrebi pisma. U skladu sa tim, nemački sociolog, filozof i istoričar kulture Alfred Veber odredio je civilizaciju kao tehnološku, materijalnu sposobnost opstanka, odnosno intelektualni (racionalni)

produžetak bioloških procesa pomoću kojih čovek ostvaruje kontrolu nad prirodom; istovremeno, on je pojam kulture suzio na književnost, umetnost, filozofiju i religiju, kao tvorevine duhovnog i idealističkog stvaralaštva.

Obeležja primitivne kulture i činioci civilizacije. Termin 'primitivno' koji se odomatio u antropologiji, sociologiji i istoriji kulture upotrebljava se u značenju tehnološki nerazvijene društvene zajednice i njenih rudimentarnih institucija i nema pežorativno značenje manje vredne kulture ili društva; to znači da razlika između primitivnih ljudskih zajednica i civilizovanih društava nije u posedovanju ili neposedovanju kulture, već u načinu života, organizaciji društva i tehničko-tehnološkom napretku:

primitivna kultura	civilizacija
1. nerazvijena tehnologija;	1. relativno razvijena tehnologija i na njoj zasnovana društvena podela rada;
2. prirodna podela rada;	2. društveno diferenciranje na proizvodne, neproizvodne i upravljačke slojeve;
3. lovačko-sakupljačka privreda i sa njom povezan pretežno nomadski način života;	3. urbanizacija, pojava i razvoj grada (javne građevine i prostori: hramovi, palate, trgovi, stadioni);
4. organizacija društva na porodičnim i srodničkim odnosima (rod, klan, bratstvo, pleme);	4. centralizacija upravljanja društvom (pre svega u raspolaganju zalihama, materijalnim dobrima i luksuznom robom; pravosuđem i javnim poslovima, vojskom, religijskim kultovima);
5. nepostojanje pisma.	5. pismo.

Pitanja:

1. Kako se upotrebljava termin 'civilizovanost' u Evropi u periodu XVI – XIX veka?
2. Šta je Alfred Veber podrazumevao pod civilizacijom, a šta pod kulturom?
3. U čemu je razlika između primitivnih ljudskih zajednica i civilizovanih društava?

22. april: ISKUSTVO I OBIČAJI

U osnovi kulture je sposobnost ljudi da variraju svoje biološki predodređeno ponašanje i da na taj način stiču iskustvo; u najširem smislu *iskustvo je uključenost u određeni događaj ili proces koji za posledicu ima sposobnost sadržinske i/ili funkcionalne procene doživljenog*.

U ljudskim grupama iskustva se stabilizuju u određene vrste ponašanja i delovanja koja se, zahvaljujući pre svega jeziku i simboličkoj komunikaciji, putem socijalizacije i transmisije prenose na mlađe naraštaje. Na osnovu iskustva stiču se znanja i veštine koje omogućavaju efikasnije prilagođavanje u borbi za opstanak i uspešniju društvenu reprodukciju. Iskustva se vremenom ustaljuju u kolektivne navike, tj. običaje.

Običaji obuhvataju nepisana, ali formalna i obavezna pravila ponašanja i delovanja. Reč je o obrascima koji su utemeljeni u tradiciji i koji se prenose primarnom socijalizacijom i direktnom transmisijom (sa starijih na mlađe pripadnike društva).

Običaji shvaćeni *u širem smislu* regulišu praktično sve društvene odnose (pojedinačne i grupne, porodične, saradničke, srodničke, komšijske, prijateljske) i aktivnosti (radne, ritualne, dokoličarske) u predmodernim društvima;

u užem smislu običaji se odnose na primereno (ceremonijalno) ponašanje kojim se praktikuju društvene uloge i potvrđuju društveni statusi.

Sankcije u slučaju nepoštovanja običaja najčešće proizilaze iz njihove obaveznosti:

uslovni običaji (nepisana pravila koja ne moraju nužno da se poštuju), kojima se štiti funkcionalnost, kooperativnost, društvena kohezija ili konformizam u zajednici najčešće proizvode blaže sankcije kao što su prekor, prezir, ismevanje ili ogovaranje;

imperativni običaji (nepisana pravila koja se nužno moraju poštovati), kojima se štiti bezbednost, lojalnost i čast pojedinca, grupe (npr. porodice) ili zajednice (srodničke ili teritorijalne), proizvode drastičnije sankcije koje mogu biti i isključenje iz grupe, fizičko kažnjavanje, proterivanje, pa i smrt.

Običaje stvaraju tzv. neinstitucionalizovana društva, tj. ljudske zajednice koje same garantuju delotvornost običajnih pravila, bez posredništva posebnih upravljačkih slojeva ili organa vlasti. Zbog toga je običaj jači i trajniji u primitivnim i tradicionalnim društvima nego u modernim, jer je u njima veća potreba za kohezijom i konformizmom. U modernim društvima običaji su neobavezni standardi ponašanja i zauzimaju prostor između pojedinačnih navika i društvenih ustanova (institucija).

Običaj kao društveno pravilo nastaje sporo, ponavljanjem određenog obrasca ponašanja u nekoj ljudskoj zajednici ili društvenoj grupi. Snaga običaja je, dakle, u dugom trajanju, ali to je istovremeno i njihova slabost, jer zbog krutosti i neprilagodljivosti često deluju kao konzervativna, anahrona sila koja sputava društveni razvoj i kulturni napredak.

U svojoj studiji *Svakodnevní život* Agneš Heler običaje deli na elementarne, partikularne i individualne. *Elementarni običaji* su običaji pozdravljanja, obeležavanja važnih događaja u životu pojedinca ili grupe (rođenje, svadba, sahrana), običaji odevanja, ukrašavanja itd; s druge strane, *partikularni običaji* su rezultat diferencijacije u načinu života i regulišu ponašanje i delovanje različitih društvenih grupa i slojeva; na primer, izbor između crkvene i građanske svadbe je vrednosni čin i kao takav karakteristika je partikularnog običaja. Poštovanje i pridržavanje partikularnih običaja pre svega upućuje na stepen grupne identifikacije, ali svedoči i o tome da u istom društvu istovremeno mogu da važe različiti običaji. *Individualni običaji* proizilaze iz svakodnevnog ritma života, koji nije nužno isti za svakoga, ali u koji svako mora da se uklopi do određene mere. Zbog toga su individualni običaji pre ekstravagantni nego jedinstveni, jer na individualan način naglašavaju određene sklonosti pojedinca.

Pitanja:

1. Kako se prenosi iskustvo?
2. Koja je razlika između uslovnih i imperativnih običaja?
3. Šta su partikularni običaji?

29. april: MORAL

Termin **moral** je latinskog porekla (*moralis*, od *mos*, *moris*: običaj) i upućuje na obavezu članova zajednice da se ponašaju u skladu sa običajima. Moral je, međutim, više od pridržavanja običajnih normi koje nameće, kontroliše i sankcioniše zajednica; to je ponašanje u skladu sa individualno prihvaćenim (interiorizovanim) društvenim pravilima, koje je kontrolisano grižom savesti kao vrstom unutrašnje sankcije. Elementi morala su:

- 1) moralna dispozicija (pravila koja predviđaju šta mora ili može da se čini),
- 2) moralni sud i
- 3) moralna sankcija.

Moralni sudovi su zaoštreniji od procena ponašanja i u većoj meri se temelje na *vrednovanju* ljudskih postupaka kao *dobrih* ili *loših*, čime se naglašava ne samo primerenost ili neprimerenost nekog ponašanja, nego i značajno poklapanje ili odstupanje od konvencija i standarda koji važe u jednoj zajednici. Moralni postupak uvek je više od primerenog ponašanja i najčešće ima elemente po kojima se izdvaja (npr. nesebičnost, požrtvovanost, principijelnost, pravednost ili hrabrost); zbog toga moralno postupanje potvrđuje i jača društvene norme i tretira se kao primer koji treba slediti, dok se nemoralno ponašanje smatra opasnim, jer se procenjuje da ugrožava ili negira neku temeljnu društvenu vrednost (npr. prevarant negira poverenje i na taj način može da ugrozi nečije zdravlje, bezbednost, čast, imovinu ili karijeru).

Pored moralnog i nemoralnog postoji i *amoralno* ponašanje, koje se ne uklapa u važeće moralne norme (moralnu dispoziciju), već predstavlja indiferentnost prema konvencijama i standardima moralnosti uzrokovano nepoznavanjem istih, ali može biti i rezultat namernog neprihvatanja.

Kolbergova teorija razvoja moralnog suda

Krajem pedesetih i tokom šezdesetih godina dvadesetog veka američki psiholog Lorens Kolberg razradio je teoriju razvoja moralnog suda pojedinca, u kojoj je formulisao tri nivoa sa po dva stepena razvoja sposobnosti donošenja moralnih sudova:

- *predkonvencionalni* nivo se javlja pre nego što individua dostigne razumevanje šta se od nje očekuje i/ili šta je socijalno poželjno (deca ispod 9 godina starosti);

- 1) prvi stepen – još nema pravog moralnog suda o tome šta je ispravno a šta ne, već se sud donosi na temelju potrebe da se izbegne nevolja (orijentacija na kaznu i poslušnost);
- 2) drugi stepen – razvija se osećaj o potrebama drugih, ali se sudovi donose u skladu sa vlastitim praktičnim interesima (instrumentalna orijentacija);
- *konvencionalni* nivo ukazuje na razumevanje društvenih pravila u smislu usklađivanja sa njima i održavanja uspostavljenog društvenog poretka (većina adolescenata i odraslih);
- 3) treći stepen – pojedinac razume koja se vrsta ponašanja očekuje (orijentacija biti dobar);
- 4) četvrti stepen – pojedinac je uspešno internalizovao konvencije (društvena pravila) u smislu očekivanja da se odgovarajuće ponašanje nagrađuje; time se pojačava osećaj da se pojedinac dokazuje kroz vršenje svoje dužnosti (zakon i red orijentacija);
- *postkonvencionalni* nivo je razumevanje i prihvatanje društvenih pravila i očekivanja, ali se uviđa da je svrha njihovog uspostavljanja šira, tj. da su u službi univerzalnih moralnih načela; ako dođe do sukoba između njih i društvenih konvencija, moralni sud na ovom stepenu će podržati principe, a na račun konvencija;
- 5) peti stepen – razumevanje šta je ispravno a šta pogrešno temelji se na sistemu personalnih vrednosti pojedinca, kao i na osećaju zajedničkih prava i odgovornosti (orijentacija društveni ugovor); prepoznaje se da su konvencije određene društvenim konsenzusom i da imaju društvenu funkciju;
- 6) šesti stepen – pojedinac u potpunosti preuzima odgovornost za moralni sud, koji se prevashodno temelji na univerzalnim etičkim načelima, a ne na društveno uspostavljenim pravilima ili očekivanjima; na ovom stepenu moguće je usvojiti stanovište koje je u suprotnosti sa preovlađujućim društvenim poretkom i održati ga kao moralno korektno.

Gurvičeva sociologija moralnog života

Nadovezujući se na određenje morala kao obaveznog i poželjnog ponašanja, francuski sociolog Žorž Gurvič smatrao je da sociologija treba da izučava moralni život u čijem središtu je moral kao društvena praksa, koja prevazilazi način života i ponašanja pojedinačnih društvenih grupa.

U cilju razlikovanja moralnog života od ostalih tvorevina civilizacije, neophodno je da se definišu „moralne činjenice“: to su stavovi koji se odnose na celinu društvenog delovanja, koji prevazilaze propise, vrednosti, ideale i aspiracije, ali i neposredno ponašanje; moralne činjenice su zapravo „kolektivni i individualni stavovi shvaćeni kao vidovi društvene stvarnosti“.

Gurvič je smatrao da unutar složenih društava uvek postoji više vrsta moralnog života, kao i da delotvornost morala zavisi od položaja njegovih nosilaca u društvenoj strukturi; u skladu sa tim, razlikovao je osam vrsta moralnog života, među kojima su najvažniji:

tradicionalni moral – moralni stav se zasniva na autoritetu običaja i tradicije, odnosno redovnog ponavljanja osnovnih oblika kolektivnog ponašanja i organizovanja; karakterističan je za arhajska i patrijarhalna društva, a temelji se na tabuima, odnosima između klanova, magiji, narodnim verovanjima i religiji;

imperativni (normativni) moral – moralni stavovi koji se zasnivaju na autoritetu propisa i dužnosti; karakteristike su mu negativne dispozicije (zabrane) i represivnost (suzbija želje i ponašanje koje teži spontanosti i hedonizmu);

moral vrlina – moralni stavovi se oslanjaju na autoritet trajnih savršenstava individualnog ili kolektivnog karaktera (poštenje, iskrenost, požrtvovanost, hrabrost...); njegovi nosioci bili su plemići i vitezovi, a posle profesionalna udruženja;

finalistički (utilitaristički) moral – moralni stavovi se zasnivaju na autoritetu dobara koja omogućavaju poželjna stanja (zdravlje, sigurnost, blagostanje, uživanje, napredak, dug život...), kao i najpogodnijih sredstava za postizanje cilja; karakterističan je za kapitalizam slobodne konkurencije, a nosioci su srednja buržoazija i poslovni krugovi.

Pitanja:

1. Zašto moralno ponašanje jača društvene norme?
2. Koja je razlika između društvenih pravila i moralnog suda?
3. Navesti po jedan konkretan primer za vrste morala koje je razlikovao Gurvič.

Odgovore na pitanja poslati do datuma navedenog za svako predavanje posebno, na imejl adresu:

zolt.lazar@ff.uns.ac.rs

Ispod odgovora obavezno napisati puno ime i prezime.

Prof. dr Žolt Lazar